

Hozzászólás a kérdéshez, „mi a kommunikáció- és médiatudomány”?

Szijártó Zsolt

Pécsi Tudományegyetem

Csaknem pontosan tíz évvel ezelőtt jelent meg a *Médiakutató* folyóirat 2015-ös első számában a *Rendhagyó szerkesztői jegyzet. A kommunikáció- és médiatudományi magyarországi helyzetéről* című írás (Bajomi-Lázár 2015). A vitaindítónak szánt szöveget ugyanúgy Bajomi-Lázár Péter jegyezte, mint ahogyan a MTA Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi Állandó Bizottság 2025. november 25-ei kerekasztal-beszélgetésére szóló felhívása is az ő nevéhez fűződik. Az írás egyszerre foglalkozott a terület intézményesülésével és társadalmi megítélésével összefüggő kérdésekkel és problémákkal, de középpontjában főként a kommunikáció- és médiatudomány definíciós, lehatárolási kérdései álltak.

A tíz évvel ezelőtti szerkesztői jegyzetre viszonylag kevés reakció érkezett. Hamp Gábor (2015), Gálik Mihály (2015), Vásárhelyi Mária (2016) voltak a szerzők, és én is (Szijártó 2015) jegyeztem egy hozzászólást. Ezek sorra megjelentek a folyóirat későbbi számaiban. A felhívás relatív visszhangtalansága leginkább a terület körül akkoriban zajló történésekkel volt magyarázható. Az írás ugyanis a tudományterület intézményesülésének egy meglehetősen nehéz pillanatában látott napvilágot. Akkoriban jelent meg *Fokozatváltás a felsőoktatásban* címmel a Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság tervezete,¹ amely több felsőoktatási szak megszüntetését és/vagy az állami ösztöndíjas helyek eltörlését javasolta, és – más területek mellett – a kommunikáció- és médiatudomány is nevesítve volt az anyagban. Szerencsés módon ez a tízéves történet inkább integráló szerepet játszott a szakmán belül, egymás után szólaltak meg, váltak láthatóvá a területen tevékenykedő különböző intézmények képviselői.² Nemcsak a széleskörű szakmai összefogás és a közös fellépés lehetősége teremtdött meg, hanem tartós érdeklődés is kialakult a kommunikáció- és médiatudománnyal foglalkozó képzőhelyek, egyetemi tan-
székek, kutatóintézetek között, ami aztán különböző módokon intézményesülni is tudott.³

Már csak ezért is érdemes a mából visszatekinteni erre az időszakra, s újra elővenni a vitaindítóban felvetett, kifejezetten a tudományterület lehatárolásával kapcsolatos kérdéseket és problémákat, az ott javasolt kommunikáció- és médiatudomány definíciót. Ráadásul ez az évtizedes távolság láthatóvá teszi azt is, milyen alapvető – akár viharosnak is tekinthető – átalakulások zajlottak/zajlanak ezen a tudományterületen belül. Az eredeti definíciós javaslat így szólt:

A kommunikáció- és médiatudomány *tárgya* a közvetlen emberi és a tömegkommunikáció. A kommunikáció- és médiatudomány egy lehetséges *definíció* szerint annak a szisztematikus vizsgálata, hogy milyen a kommunikáció természete, milyen hatása van és milyen tényezők formálják. A kommunikáció- és médiatudomány *célja* pedig az, hogy 1) e kérdésekre választ keresve szabályszerűségeket (más szóval valószínűségeket állapítson meg);

1 Lásd <https://kormany.hu/dokumentumtar/fokozatvaltas-a-felsooktatásban-strategia-2016-es-cselekvési-terv>.

2 Az *Eduline.hu* szakportálon megjelent cikkekből részletesen nyomon kísérhetők a kommunikáció- és médiatudomány szakkal kapcsolatos 2015-ös viták: https://eduline.hu/felsooktatás/kommunikáció_szak_megszunése_vita_17DN2Q.

3 Így jött létre például az azóta minden évben megrendezett *Médiastaféta* nevű eseménysorozat, amelyben mindig más kommunikáció- és médiatudomány területén tevékenykedő intézmény látja vendégül a többieket, szakmai fórumot kínálva a tájékozódáshoz, stratégiaalkotáshoz: <https://mediastafeta.hu/>.

- 2) olyan normatív kereteket alkosson, amelyekkel értékelni lehet a közvetlen emberi és tömegkommunikáció minőségét; 3) releváns társadalompolitikai javaslatokat dolgozzon ki; és 4) a megismerés és a megértés intellektuális örömét nyújtsa (Bajomi-Lázár 2015: 6).

Mind az egykori *Rendhagyó szerkesztői jegyzet*, mind a mostani felvetés vonatkozásában az tűnik számomra a megfelelő eljárásnak, ha a kommunikáció- és médiatudomány meghatározására törekedve nem egyetlen definíciót próbálnánk keresni a terület leírására, hanem megnéznénk, mit is csinálnak a tudományterület képviselői a „gyakorlatban”, s innen kiindulva lehetne a kommunikáció- és médiatudomány „művelésének” valamilyen közös halmazát meghatározni.

Végigtekintve csak a kommunikáció- és médiatudománnyal foglalkozó magyar műhelyeken, örvendetesen sokféle tradíció és kommunikáció- és médiatudomány-definíció található egymás mellett – hol kifejtettebb módon, hol inkább látens formában. Így az amerikai empirikus szociológiából kiinduló, főleg a nyilvános kommunikáció, a tömegkommunikációs termelés, a politikai hatások iránt érdeklődő hagyomány éppúgy jelen van, mint az angol *cultural studies*-ra támaszkodó megközelítés, amely markánsabb szerepet tulajdonít a kultúra szerepének a mediatisált kommunikációs folyamatok vizsgálata során. Továbbra is fontos pozíciókkal rendelkeznek a szövegközpontú, szemiotikai hagyományra támaszkodó elemzések, akár csak a technológiaközpontú irányzatok, a mediatizáltságot vizsgáló kutatások. Ezen tradíciók háttérében más-más elképzelés húzódik meg a kommunikáció- és médiatudományról: van, amelyikre a normatív megalapozottságú elmélet, másokra inkább a hermeneutikai megközelítés jellemző, van, amelyik kiindulópontja inkább deskriptív, empirikus, van, amelyik elméleti jellegű. S ami a megközelítések sokfélesége mellett legalább ennyire fontos, az az, hogy ezek a különböző tudományos tradíciókhoz kapcsolódó kutatások általában konstruktív párbeszédre törekednek egymással, ehhez az elmúlt időszakban meg is teremtődtek is különböző fórumok: konferenciasorozatok,⁴ kiadványok, szakmai találkozók, folyóiratok formájában.

Ha ki kellene emelni néhány olyan pontot, amelyik a tíz évvel ezelőtti állapothoz képest alaposabb átgondolást igényel, akkor nagyon röviden három területre szeretnék utalni. Az eredeti vitaindító szöveg – az akkoriban forgalomban lévő, sztenderd amerikai tankönyvekre támaszkodva – magától értetődőnek vette a személyközi és a tömegkommunikáció elkülönítését. Ugyanakkor a platformizáció, a közösségimédia-világ létrejötte és a mindennapi életvilágbeli beépülése arra utal (van Dijck 2013), hogy ezt a különbségtételt érdemes újragondolni. Ezekben az új mediális terekben zajló kommunikációs gyakorlatok sokkal inkább e két terület összekapcsolódására utalnak, arra, hogy a kutatásoknak a személyes nyilvánosságok hálózatával, a társadalmi kapcsolatok, a kommunikációs viszonyrendszerek skálázhatóságával kell számot vetni (Miller et al. 2016). Ez az átalakulás természetesen nem hagyja érintetlenül a kommunikáció- és médiatudomány egyik kulcsterületét, a nyilvánosságot sem, amellyel kapcsolatban nem túlzás egy új, digitális struktúráváltásról beszélni. A hatalmi viszonyok, a gyakorlatok és a társadalmi imaginációk átalakulása magába foglalja új aktorszerepek megjelenését (például az újságíró, a felhasználó, a platform), a kommunikációs gyakorlatok új mintázatait (például a hírfogyasztást, a kommentelést), a társadalmi jelentés és a relevancia-keretek módosulását (például, hogy mit tekintünk „nyilvánosnak”). S ezen újfajta nyilvánosság működésének kutatása és értelmezése során érdemes támaszkodni a magyar kommunikáció- és médiatudomány képviselőinek korábbi eredményeire, így például Angelusz Róbert (1996, 2000) fogalomrendszerére a láthatósági viszonyokról, optikai rendszerekről.

Meglehetősen élesen vetődött fel a centrum–periféria-viszony kérdése a tíz évvel ezelőtti szövegben – leginkább abban a dilemmában, hogy egy hagyományosan angolszász dominanciájú tudományterületen miképpen válnak láthatóvá, egyáltalán láthatóak-e (például tudománymetrikailag) a nem-angolszász világ tudományos közösségeiben megjelenő kutatások, eredmények, illetőleg milyen együttműködési formák alakulhatnak ki.

4 Néhány rendszeres időközönként megrendezett konferenciasorozat a teljesség igénye nélkül: *Kultúra a digitális forradalom idején* (KDFI) – a BME Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék szervezésében, *Új média konferencia* – a Sapientia EMTE Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszéke (Marosvásárhely) szervezésében, a Magyar Kommunikációtudományi Társaság éves konferenciái, *Új területek és fogalmak a kortárs médiakultúra kutatásában* (KMDK) – a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék és a Kommunikáció, Média és Kultúra doktori program szervezésében.

Az elmúlt időszak történései mintha arra utalnának, hogy néhány kutatás kapcsán (Imre 2009, 2016) nemcsak arról van szó, hogy a különböző perifériaterületek médiarendszereinek, kommunikációs gyakorlatainak vizsgálata is a globális kommunikáció- és médiatudomány része lett, hanem talán kicsit többről is: a periférián zajló történések – például a médiarendszerek átalakulása – hirtelen érdekessé, akár paradigmaticussá is váltak, amelyek az egész terület átalakulásának magyarázatához is kulcsot kínálnak (Štětka & Mihelj 2024). És mindez nem csupán a médiarendszerek vonatkozásában, hanem általánosságban is igaz: a médiakultúra kutatásában több területen is megfigyelhető, hogy a periférián zajló vizsgálatok (például a posztszocialista kultúrakutatás és a posztkolonialista elméletek) termékenyítik meg a sokszor a doxává merevedett nézetrendszereket, elfogadott elméleteket.

A harmadik terület, amelyre érdemes reflektálni, a média- és a társadalomközpontú megközelítések közötti különbségtétel cseppfolyóssá válása. Az eredeti szövegben Bajomi-Lázár (2015: 7) a diszciplínán belüli határok vonatkozásában még úgy fogalmaz, hogy:

...legfeljebb a médiaközpontú és a társadalomközpontú megközelítéseket különböztethetjük meg egymástól: az előbbieket a (tömeg)kommunikáció társadalomformáló hatását, az utóbbiak a társadalom (tömeg)kommunikáció-formáló hatását hangsúlyozzák.

Ehhez kapcsolódóan talán érdemes a „mély mediatizáció” jelenségét kiemelni (Couldry & Hepp 2017, Hepp 2020), vagyis azt, ahogyan az új, digitális technológiák széles skálája (a közösségi média, az applikációk, a blogok, az online újságok), az egyes médiumok növekvő technológiai összekapcsolódása, a hagyományos és a digitális média kapcsolatából létrejövő hibrid médiarendszer (Chadwick 2013) következtében a társadalmi élet legtöbb helyzete, szituációja mediatizálódott. Így a médiarendszer és a mindennapi élet kapcsolata vonatkozásában talán már nem annyira ok-okozati összefüggésekről érdemes beszélni, hanem a médiafolyamatok különböző dinamikáit középpontba állítva érdemes azt a konstitutív szerepet kiemelni, ahogyan a médiatechnológiák újrakonfigurálják a különböző társadalmi jelenségeket. És ezen újrakonfigurációs folyamat egyenes következménye, hogy a szomszédos tudományágak képviselői – így a politológusok, a szociológusok – saját projektjeikben is egyre többször foglalkoznak olyan kutatási témákkal, amelyek korábban a kommunikáció- és médiatudomány területéhez kapcsolódtak, termékeny interdiszciplináris találkozásokra kínálva ezzel lehetőséget.

Nagyon sok terület nem került szóba ebben a rövid hozzászólásban, noha talán fontos volna. Így például érdemes volna arról részletesebben is beszélni, miként alakult át a kommunikáció- és médiakutatások rendelkezésre álló módszertani eszközkészlet, milyen problémákat és lehetőségeket nyit a kutatásban a mesterséges intelligencia megjelenése. Mindenesetre ez a mostani kérdésfelvetés jól mutatja, hogy érdemes a terület működésével kapcsolatos alapkérdéseket feltenni és legalább tízévenként választ keresni ezekre.

Felhasznált irodalom

Angelusz Róbert (1996): *Optikai csalódások*. Pesti Szalon Könyvkiadó.

Angelusz Róbert (2000): *A láthatóság görbe tükrői*. Új Mandátum.

Bajomi-Lázár Péter (2015): Rendhagyó szerkesztői jegyzet. A kommunikáció- és médiatudomány magyarországi helyzetéről. *Médiakutató*, XVI. évf., 1. sz., 5–8. o.

Chadwick, Andrew (2013): *The Hybrid Media System. Politics and Power*. Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199759477.001.0001>

Couldry, Nick & Andreas Hepp (2017): *The Mediated Construction of Reality*. Polity Press.

Gálik Mihály (2015): Hozzászólás a kommunikáció- és médiatudomány magyarországi helyzetéről folyó vitához. *Médiakutató*, XVI. évf., 4. sz., 95–97. o.

Hamp Gábor (2015): Pillanatkép – 1986. *Médiakutató*, XVI. évf., 3. sz., 115–117. o.

- Hepp, Andreas (2020): *Deep Mediatization*. Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351064903>
- Imre, Aniko (2009): *Identity Games: Globalization and the Transformation of Media Cultures in the New Europe*. MIT Press, <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262090452.001.0001>
- Imre, Aniko (2016): *TV Socialism*. Duke University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctv11vc8qz>
- Miller, Daniel, Elisabetta Costa, Nell Haynes, Tom McDonald, Razvan Nicolescu, Jolynna Sinanan, Juliano Spyer, Shriram Venkatramann & Xinyuan Wang (2016): *How the World Changed Social Media*. UCL Press.
- Štětka, Václav & Sabina Mihelj (2024): *The Illiberal Public Sphere Media in Polarized Societies*. Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-54489-7>
- Szi­jártó Zsolt (2015): A kommunikáció- és médiatudomány helyzetéről. *Médiakutató*, XVI. évf., 2. sz., 75–78. o.
- van Dijck, Jose (2013): *Culture of Connectivity. A Critical History of Social Media*. Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199970773.001.0001>
- Vásárhelyi Mária (2016): Média- és közvélemény-kutatás a Kádár-korszakban. *Médiakutató*, XVII. évf., 1. sz., 93–96. o.